

Ústrednosť filologického prístupu k odkazu sv. Cyrila a Metoda z hľadiska dejín slovenskej literatúry a z medziliterárneho hľadiska

PAVOL KOPRDA (NITRA)

Stredoveké dejiny Nitry ako politického centra západného Slovenska sú emblémom nemoty slovenskej kultúry ako celku vo vzťahu k vlastnej slovienskej kultúre Veľkej Moravy. Sídelným biskupom tu bol na základe menovania Jánom VIII. Wiching. Ten roku 885 využil, že Štefan V. žiadal pozbaviť Gorazda arcibiskupskej hodnosti, a zničil slovanský charakter kultúry celej Veľkej Moravy¹. Keďže šlo o ľahko a dokonale urobenú vyhladzovaciu akciu, musela sa prinajmenšom mlčky prizerať domáca vládnuca vrstva. Tým, že stratila odvahu niest' politickú subjektivitu ako jazykovú kultúru etnika, Slováci sa nemali o koho oprieť po niekoľko storočí. Domáca veľmožská vrstva prestala byť stmeľovacou silou, lebo stratila Svätopluka ako oporu. Ten mal politický záujem nájsť si pevné miesto v latinskom svete. Jeho protislovienska orientácia určite zosilnela, keď dostal od Štefana V. v roku 885 list, kde je Metod označený za bludára a zakazuje sa kultúra spojená s jeho menom, ktorej vrcholom je slovienska bohoslužba. Vytvoril sa aj pre budúcnosť vzor, ako pripravovať slovenské obyvateľstvo tohto územia o politické zastúpenie.

Ak máme v Nitre a v záposlovenskej oblasti s politicky znemožným vzťahom k vlastným národným začiatkom nadväzovať na tradíciu, ktorá je naša, možno sa pokúsiť určiť hodnotu odkazu, a to komparatívne. Zvrchovanosť kultúry býva vyjadrená v jej komunikačnom modeli: v tomto prípade, či daná kultúra pozná pojem vnútorný zrak a ako ním narába.

¹ V týchto týždňoch (november 2004) bol uzavretý archeologický výskum hrobov vnútri starodávneho kostola v Kopčanoch (pod vedením dr. Petra Baxu), ktorý našiel dôkazy, že kostol bol postavený počas existencie Veľkej Moravy a je najstaršou kamennou samostatnou a celostnou architektúrou v strednej Európe, a tým najvzácnejším dokladom inštitucionálnej vybudovanosti slovienskej kultúry Veľkej Moravy.

Taký model je vyjadrený v *Proglase* k slovienskemu veľkomoravskému prekladu evanjelia, tam, kde autor haní sluch, čuch, chuť a dušu, ak nepoznajú písmená (aby mohli čítať Písmo, evanjelium). Teda bez inšpirácie božím zákonom získavanej jeho čítaním človek (Slovien) nemá vnútorný zrak, ktorým by mohol uzrieť nad materiálnym svetom prírody a nad intelligenčným svetom rozumu Boha. Pritom oči duše treba mať v každej chvíli, lebo ide o svetlo milosti, z ktorého si vytvárame predpoklad na radosť pri dotyku s bežným svetom, z každého okamihu existencie, aby už človek nebol smutným tvorom na obraz prírody, ale slobodným voči svojim predurčeniam. *Proglas* hovorí: „radosť nezasvitne bez svetla“.

Táto pasáž korešponduje s teóriou inteligibility sv. Augustína vo *Vyznaniach*, kde hovorí, že abstrahoval od očí, potom aj od svojho rozumu, aby videl, či má ešte nejakú inú schopnosť videnia². Vtedy zistil, že okrem zmyslov a rozumu má ešte oči duše a iba nimi vie odhaliť svetlo božej milosti. Verše súvisia významne aj s Augustínovou teóriou šťastia³ alebo radosti, ktoré sú človeku nevyhnutné, lebo okamih šťastia je rozovretím prítomnej chvíle a život sa stáva ľudským prekonaním času ako jednoduchého plynutia tak, že objavujeme trvanie prítomnej chvíle. Pritom pocit šťastia nie je daný okamžitým zážitkom, ale že sme niečím trvalo upriamení na šťastie už pred zažitím potešenia. Pre Augustína „to niečo“ je Pravda stelesnená v Kristovom živote a smrti, ktorú pochopíme určitou askézou, zahĺbením sa, oddelením očí duše od telesných očí a od rozumu.

Augustín takto sformuloval novú kresťanskú kultúru aj ako zakladajúcu spoločnosť, lebo prístup ku šťastiu majú všetci, keďže všetkých možno naučiť oddeliť vnútorné zmysly od vonkajších. Podobne *Proglas* predpokladá, že všetci majú predpoklad vedieť čítať a čítaním vnímať evanjelium, teda vytvára spoločnosť ako spoločné oduševnenie čítaním evanjelia. Ale už vidíme aj rozdiely. Autor *Proglasu*, možno Konštantín Filozof, tiež tvrdí, že kľúčová je kategória šťastia, a že sa k nemu možno dopracovať len schopnosťou nadprirodzeného videnia, ktoré nám odhalí „svetlo“, teda božiu milosť. Obaja chápu, že šťastie aj vnútorné svetlo zakladajú spoločnosť, nový typ histórie. Rozdiel spočíva v tom, že u Augustína sa upriamenosť k šťastiu a nadrozumová schopnosť videnia rodí askézou bez účasti čítania, a tým aj bez písma ako ich pomocníka, kým

² A. Augustín, *Confessiones*, 7, 10, 16. Aj F. Petrarca: *De vita solitaria – La vita solitaria. Liber primus*, V, in: *La letteratura italiana. Storia e testi*. Vol. 7. F. Petrarca: *Prose*. Ricciardi Ed. Milano – Napoli 1955, s. 352–353.

³ *Opere di sant' Agostino*. Dialoghi. Nuova biblioteca agostiniana. Città Nuova Editrice, 1970, Dialoghi I, La felicità, s. 169–226.

u Konštantína prichádza len ako dôsledok vnuknutia čítaním Písma. Ide tu o dva názory, ako má byť kresťanstvo sociálnou silou.

Z tohto hľadiska sa nám filologický aspekt veľkomoravského odkazu prestáva javiť ako vedľajší, lebo jazyk sa javí ako dištinkatívny znak, komparatívna hodnota voči západnému kresťanstvu, ktoré nepredpokladalo, že by vnútorné svetlo vznikalo osobným čítaním. Stačilo, aby si človek uvedomoval milosrdenstvo Krista a vykúpenie. Tým sa zakladal rozdiel medzi intelektuálnou teoretickou vrstvou a masami, ktorým na osvietenie netreba čítať. Malo to aj politickú príčinu: bolo možné zaviesť vonkajšiu jazykovú jednotu kresťanského sveta nezrozumiteľným jazykom. Veľkomoravská slovienska kultúra neumožňovala osvietenie bez vnuknutia Písmom, teda bez čítania a možnosti zamýšľania sa nad slovami. Bola to taká vysoká kolektívna hodnota, že národ sa vytváral ako spoločenstvo ľudí, ktorí sa k vnútornému videniu dostávajú cez jednu jazykovú redakciu evanjelia. Je to rozdiel proti západnému chápaniu národa, ktorý je spoločenskou zmluvou konvencionálneho typu. O úsilí založiť národ na vnútornom zraku otváranom čítaním svedčia povelkomoravské strediská, bulharské, srbské, kyjevské, sázavské, lebo boli najmä skriptorskými strediskami, a to nie v chápaní osvetové, ale ako také, ktoré umožňujú vznikanie vnútorného zraku. Preto je chybné napríklad Croniovo nízke hodnotenie hlaholášstva preto, že v ňom nevznikli originálne literárne texty⁴. Pestovala sa zásada, že spoločnosť vzniká ako spoločný vnútorný zrak cez všeobecnú schopnosť čítať s porozumením. Slovenské stredisko nemohlo vzniknúť, no napriek tomu si Slováci udržali chápanie národa ako spojeného vnútorným zrakom cez spoločnú skúsenosť s osobným vnuknutím cez čítanie.

Máme aspoň jeden poukaz, že na Slovensku bol cirkevnou a svetskou veľkomoravskou vládnuou vrstvou presadzovaný model kultúry založený na vnútornom zraku dosahovanom len znalosťou písma. Toponymá sídel na východ od Nitry Slepčany, Nevidzany, Nemčiňany, Neverice karhajú tamojších Slovienov, že sa spoliehajú iba na zrak a na zmyslové orgány bez písma, a teda vnútorný zrak nezískajú, sú vlastne nevercami. Treba ich dať do súvisu s *Proglasom* ku Konštantínovmu prekladu evanjelia. Ústrednou myšlienkou *Proglasu* je, že vnútorný zrak, teda videnie Boha, a tým ani jeho priazeň nikdy nezíska človek, ktorý nepozná písmená, ktorý nedokáže pravdy kresťanstva čítať zo svätých kníh. Uvedené toponymá hovoria: vy ste nevidomí, nemí, neveriaci, aj keď ste už boli pokrstení, le-

⁴ F. S. Perillo: *Periodizzazione delle letterature croata e serba*. In: G. B. Bercoff (ed.): *Le letterature dei paesi slavi. Storia e problemi di periodizzazione*. Milano 1999, s. 224.

bo neviete čítať vo vlastnom jazyku povznášajúce slová evanjelia. Toto je autentický a trvácny prejav, ako si veľkomoravská vládnuca vrstva zabezpečovala kultúrnu suverenitu na vlastnom území a konsenzus medzi vlastným ľudom presadzovaním veľmi konkrétneho a jednotného komunikačného modelu. Tieto toponymá sú takpovediac uplatnením v praxi veršov *Proglasu*:

*Tak ako radosť nezasvitne bez svetla,
By oko celý boží svet v ňom uzrelo,
Bo všetko nie je krásne, ani zreteľné,
Tak ani duša, žiadna duša bez písmen,
Vedomia nemá o tom božom zákone,
Zákone knižnom, zákone duchovnom,
Zákone, cezeň boží raj sa zjavuje*

...

*Bo ktorý sluch, čo strašný rachot hromový
sotva očuje, stáť bude v bázni pred Pánom?
Bo nos, bo čuch, čo vôňu kvetu sotva vníma,
akože môže zázrak boží pochopiť?
Bo ústa, čo sladkosť necútia,
Človeka činia, akoby bol z kameňa.
A ešte väčšmi od človeka z kameňa
Je mŕtva duša, každá duša bez písmen.⁵*

Ten, kto názvy zaviedol, chcel pravdepodobne vyjadriť, že v danej oblasti je latinské kresťanstvo, ktoré si nevyžaduje pre vznik vnútorného zra-ku porozumenie Písmu, a preto treba obce pokrstiť znova.

Slovanská kultúra Veľkej Moravy sa stala legitímnym majetkom všetkých slovanských národov. Tie ju rozvinuli, skultúrnili ňou svoje jazyky a vytvorili z nej nielen liturgickú, ale aj legendickú a historickú literatúru. Tá je o nás. Aj keď nie sme jej autormi, tvorí súčasť nášho národného vedomia, lebo ho zjednocuje a posilňuje. Je vhodné ju zhromažďovať, prekladať, interpretovať, vnášať do učebných osnov. Takéto uprednostnené postavenie má málokterý národ: zobrazujú naše počiatky ako svoje i spoločné východisko. V akej miere sme majiteľmi inonárodnej staroslovienskej literatúry, vyjadruje S. Šmatlák: „*Aj nám bude celý korpus staroslovienskej literárnej tvorby patriť len natoľko, nakoľko budeme schopní*

⁵ V preklade V. Turčányho, in: E. Paulíny: Slovesnosť a kultúrny jazyk Veľkej Moravy, Bratislava 1964, s. 130 – 133.

prispieť k poznaniu jeho historickej podstaty a zmyslu vlastnou interpretačnou invenciou“⁶. Lenže interpretačná vynachádzavosť literáta musí rešpektovať migračné cesty javov, ktoré pozná filológ „staroslovienista“. Očividne sa ponúka Wollmanova, Ďurišinova, Dorovského teória migrácie centier vyžarovania ako sila rovnorodosti, ktorá zakladá spríbuznené spoločenstvá a kreslí vývojovú kontinuitu. A aj predmetom výskumu slovenskej účasti by sa malo stať, ako bola slovenská kultúra identifikovaná ako súčasť migrácie slovienskej typologickej podstaty uloženej v migrujúcich písomných, literárnych a kultúrnych staroslovienských javoch. Tým by sa posilnilo naše postavenie ako súčasti spoločenstiev.

Z tohto hľadiska sa stáva zrozumiteľnou skutočnosť, že Viching vykántril sloviensku kultúru a písomníctvo. Nieкто totiž povie: „No a čo?“. Vycúdil – zo slovienskeho veľkomoravského cítenia – vnútorný zrak a zaviedol kresťanstvo bez ambície uchádzať sa o vnuknutie čítaním textov (o rovnosť spoločenstva v tejto schopnosti). Ako opozíciu všeobecnému stavu Slovenska treba vidieť východné gréckokatolícke Slovensko, priestor, kde sa vynakladala námaha a úsilie na porozumenie medzi pax latina a pax orthodoxa, úsilie, aby sa katolícke ustanovizne stali pohostinými voči byzantskému typu vnútorného zraku.

Zákazom pápeža Štefana V. bola dovŕšená technika, ako môže cudzí záujem ovládnuť územie uctievané sloviensku kultúru. Na druhej strane bola vyvinutá trauma zo stratenej identity. Prejavovala sa tak, že slovanským jazykom hovoriacim správcom nielen nitrianskeho regiónu, ale všeobecnejšie západného a časti stredného Slovenska neprišlo po stáročia ani na um mať vlastné politické nástroje správy, lebo už nevedia, že jazyk, ktorý používajú, bol pôvodne tmelom národa vzniknutého spoločným osvietením cez čítanie jednej jazykovej redakcie textov evanjelií. Slovanská veľmožská a akákoľvek správcovská vrstva sa nedomáha politického konsenzu so svojou správou, nebuduje ho, volí vazalské postavenie voči veľkovazalom. Územie Nitry je priveľmi v srdci po slovensky hovoriaceho Uhorska, takže sa s úspechom opakuje súčinnosť ústrednej moci a miestnej správy a tej slovanská správcovská vrstva vždy obetuje kultúrnu identitu ľudu.

Morava a Nitra boli miestom, kde sa realizovala v slovanskom svete prvýkrát spoločenská zmluva, ktorá pomocou čítania Písma chránila slobodu individuálneho vedomia a urobila z toho sociálno-kolektívnu všeobecnú hodnotu aj zmysel politiky. To, že ľudia sú si rovni v možnosti

⁶ S. Šmatlák: *Dejiny slovenskej literatúry od stredoveku po súčasnosť*, Tatran, Bratislava 1989, s. 50.

získať čítaním vnútorný zrak, nikto nevytrie z vedomia slovenskej kolektivity a ani z českej, kde vec sformuloval Frank Wollman. Cyrilometodovský odkaz netreba chápať doslovne ako všeobecnú znalosť písma a tým všeobecnú inteligenciu vnútorného zraku, ale wollmanovsky, ako všeobecnú inteligenciu vnútorného zraku dosahovanú cez rovnomernosť vývoja: intelektuáli neunikajú pred ľuďom do vzdialených teórií, ale intelektuálna iniciatíva je osvojovaná spoločne tak dlho, až je pozdvihnutá na národné – zjednotené vnímanie sveta. Wollman nazýva toto nepredbiehanie, neunikanie a neroztrhanie kultúrou rovnomerného vývoja a študuje ju nielen ako model medziliterárneho vývoja slovanskej literatúry, ale aj širšie a v historickom vývoji v diele *K metodologii srovnávací slovesnosti slovanské*⁷.

Podobou sebestačného vedomia, že u nás nezankla kultúra osvietenia cez písmo, sú povelkomoravské prejavy cyrilometodovskej tradície na Slováckmi obývanom území. Tvrdí sa, že dokladov kontinuity na Slovensku niet: bolo vyhnaných dvesto kňazov, bulharská bogumilská heréza dostala do nemilosti slovanskú bohoslužbu, udomácnil sa latinský stredovek, slovanská správa územia postupne zanikla, vznikla schizma, nevznikla slovanská redakcia staroslovienciiny.

Je tu však mnoho „ale“. Pamiatky existujú, len si pri ich čítaní laik nevedomí, že vyjadrujú spojitosť s Veľkou Moravou, teda slovanskú národnú historickú podstatu založenú na úcte k všeobecnému porozumeniu, a teda na neexistencii vlečenej masy. Pre obtiažnosť v identifikovaní slovanskosti staroslovienských alebo cirkevnoslovanským jazykom písaných literárnych pamiatok musí hrať vo výskume kľúčové postavenie filologicke orientovaná starosloviencistika.

V *Živote Metoda* sa hovorí, že ho odprevádzali smútiace zástupy ľudu. Ak národ vyjadruje hromadne súdržnosť v mene kultúry a jej nositeľa, úradným zákazom sa úcta nekončí. Nitriansky kanonik Ladislav Belás spracoval 1970 prehľad stredovekého uctievania odkazu Cyrila a Metoda v slovenských farnostiach. To je prameň pre výskumný program. Naznačil ho Jozef Pavlovič⁸.

⁷ Brno 1936, s. 65. Aj: *Zásady slovanskej medziliterárnosti podľa Franka Wollmana*, in: P. Koprda, *Medziliterárny proces IV*. Slavica. Nitra 2003, s. 111–162.

⁸ J. Pavlovič, *Cyrilo-metodská úcta v bohoslužobných textoch*, in: *Slovenská, latinská a cirkevnoslovanská náboženská tvorba 15. – 19. storočia*. Bratislava 2002, s. 289.

Znalci sa klonia k názoru, že časť žiakov bola vyhnaná, časť odišla do hraničných oblastí Veľkej Moravy (M. Fedor, P. Žeňuch)⁹. Či nebolo východné Slovensko okrajovou časťou Veľkej Moravy? Hypotéza, že staroverci sú priamymi pokračovateľmi veľkomoravskej slovienskej tradície, nie je len hypotézou. Tvrdenie Franka Wollmana, že vyhnanie žiakov bolo z druhej strany šťastím, lebo slovienske kresťanstvo expandovalo, treba rozšíriť aj na Slovensko. Nevznikla len bulharská emigrácia, ale aj východoslovenská vnútorná.

Čo odišlo na východné Slovensko, nebola len liturgia, ale s ňou aj pôvodné veľkomoravské zvrchované kultúrne vedomie a vedomie rovnomernosti vývoja. Tým, že sa časť emigrácie zastavila na východnom Slovensku, máme kontinuitu. Poukazuje na ňu text prvoradej dôležitosti v dejinách staršej slovenskej literatúry, *Spišské modlitby* z roku 1475. Čím svedčia o zvrchovanom kultúrnom vedomí Slovákov? Prejavuje sa v nich spolupráca katolíkov a starovercov, teda preklenutie schizmy v mene širšej jednoty. Vôľu dať sily dohromady a udržiať ich pohromade slovenskou modlitbou so staroslovienskymi prvkami nemohlo zapríčiniť nič v poarpádovských storočiach uhorského štátu, čo naznačuje, že ide o tradovanie pôvodnej veľkomoravskej kultúry rovnomerného vývoja.

Pravda, tu otvárame pre mnohých neprijateľný rozmer študovania cyrilometodovského odkazu: ako keby boli východoslovenskí grékokatolíci, ktorí používajú slovenský jazyk v bežnej komunikácii a väčšinou ukrajinskú redakciu cirkevnej staroslovienskej liturgickej komunikácii, svojou kultúrou veľkomoravskými Slovienmi, tými, ktorí pozostali po učiteľoch vyhnaných zo západného Slovenska v 885. Historika slovenskej literatúry zaujímajú *Spišské modlitby* ako svedectvo prekvapujúco vysokej formy zjednotenia síl v úsilí preniesť prvky východného obradu do západného, teda možnosť vysloviť predpoklad, že títo používatelia slovenského jazyka vynaložili úsilie na prepojenie obradov, aby vyjadrili, že sú národom, teda že majú ako stmelení kolektív vnútorný zrak, že si ho boli schopní zabezpečiť zabezpečením čítania evanjelia v zrozumiteľnom jazyku v kapitulskom chráme v Spišskej kapitule.

Nie je samozrejmé, aby sa byzantská liturgia sv. Jána Zlatoústeho (prítomná v Spišských modlitbách) objavila v prispôsobenej podobe v slovenskom jazyku v katolíckom chráme. Nie je to vysvetliteľné, ak len nepripustíme, že v Spišskej kapitule bola vzájomnostná zvyklosť už dlho

⁹ *Monumenta byzantino – slavica et latina Slovaciae, I.* Peter Žeňuch – Cyril Vašík: *Cyrillic manuscripts... – Cyrillské rukopisy...* Roma – Bratislava – Košice, 2003, s. 239.

predtým. Prepošt Gašpar Bak, autor *Spišských modlitieb*, bol absolventom teologickej fakulty Bolonskej univerzity¹⁰. Ako by sa bol mohol pustiť do prelinania latinského a byzantského obradu absolvent najvýznamnejšej univerzity latinského sveta, keby nebol iba vykonával silne zažitú zvyklosť? Ale ak bola taká zvyklosť, potom vlastne porušovali schizmu, čiže nerešpektovali vzájomnú exkomunikáciu, a to sa nerobí len tak kvôli hockakej maličkosti, iba že by tým hájili kultúru písma a čítania, ktorá bola na Veľkej Morave, ako hodnotu, ktorou sa udržuje pospolitosť. Inými slovami, hájili, utvrdzovali a slávili svoju slovenskosť.

Sem môže historik slovenskej literatúry dospieť, ale naráža na to, že východný obrad na východnom Slovensku sa slávi najmä v ukrajinskej redakcii staroslovienčiny, ktorú od ruténskej kolonizácie používali aj Slováci. Keďže sme nemali vlastnú jazykovú redakciu staroslovienčiny, neboli sme zdanlivo tou sebavedomou silou, akou sa ukazujeme v *Spišských modlitbách*. Len filologická analýza nespočetných byzantskoslovenských textov z východného Slovenska dokáže určiť hláskoslovné, tvaroslovné, lexikálne slovenské prvky v uvedených textoch, teda povedať, že ukrajinská redakcia staroslovienčiny bola pre slovenských používateľov historicky prijatou formou vyjadrenia vlastnej národnosti. Bola to teda historická forma, v ktorej vyjadrovali svoju slovenskosť (a teda také texty sú súčasťou slovenskej písomnej kultúry alebo literatúry).

V slovenskom výskume odkazu Cyrila a Metoda a odkazu Veľkej Moravy nejde o nič menej ako o otvorenie ďalšieho priestoru medzikultúrnosti, kde neplatila alebo bola obchádzaná schizma, teda kde neplatí delenie sveta na pax latina a pax orthodoxa (o miešaní oboch vyznaní bližšie u F. Wollmana). Podobne to bolo podľa Avenaria v sprostredkujúcom Srbsku potom, keď Benátky obsadili Konštantinopol 1204¹¹, v Chorvátsku v dôsledku hlaholášstva a Frank Wollman hovorí (cit. d.), že v literárnom živote sa v širokom Stredomorí schizma nerešpektovala ešte niekoľko storočí po jej vyhlásení. Takú pozíciu zmiešanej kultúry východného Slovenska môže hájiť len filológ štúdiom textov, nie ideológ ani literát, ani filozof. Filológ to totiž nehovorí na základe všeobecných téz niečej ideológie, ale len obhajuje texty, ktoré čítal, a ktoré sa nedajú vysvetliť inak.¹² Ak

¹⁰ P. Koprda: *Univerzity ...* In: P. Koprda: *Medziliterárny proces III*. Nitra 2000. s. 58.

¹¹ A. Avenarius: *Byzantská kultúra v slovanskom prostredí v VI. – XII. storočí. K problému recepcie a transformácie*. Bratislava 1992, s. 132–139.

¹² „Přes filologii hlouběji a obsažněji k srovnávacímu strukturalismu!“ In: F. Wollman: *K metodologii srovnávací slovesnosti slovanské*, Brno 1936, s. 120–121.

priestor spolupráce a prelínania náboženských tradícií na východnom Slovensku neotvoríme a nebudeme ho dokumentovať, vytratí sa z nášho výskumu slovenskej účasti na cyrilometodovskej tradícii, že naše nadväzovanie na veľkomoravskú tradíciu bolo nadväzovaním na jej sebavedomosť, nezastrašenosť, kultúrnu dostatočnosť. Kultúrnu sebestačnosť Slovákov totiž kultúrna západoslovenská oblasť od Vichinga až do reformácie neponúka. Kultúrna sebestačnosť a medzikultúrnosť ako vedomie spolunáležania tých, ktorí sú kultúrne sebestační, je hlavný národný zisk z cyrilometodovskej a veľkomoravskej tradície.

